

TAUTINIO TAPATUMO SLINKTYS POSTMODERNIOJE VISUOMENĖJE

Lina Garšvė

Šiaulių universitetas

Įvadas

Šiuolaikinėje visuomenėje tapatumas ne tik svarbus, bet ir problematiškas klausimas. Vyrauja du tapatumo vertinimo prieštaravimai: pirma, kaip kažko fundamentalaus ir nekintančio, antra, tapatumo teorizavimas, kuris traktuojamas kaip konstruojamas, daugybinis (*multiple*), tekantis (*fluid*), fragmentiškas (*fragmented*), hibridiškas (*hybridic*). Ilgą laiką moksliniuose tyrinėjimuose tautinis tapatumas buvo aptarinėjamas kaip nekintantis objektas, kai tautinės identifikacijos buvo siejamos su emocine reikšme, kylančia iš narystės nacionalinėje grupėje. Tai vienadimensinis tapatumo modelis, kuris daugelį metų dominavo. Tačiau šiuolaikiniai teoretikai (Hutnik 1991; Phinney 2001) pateikia priešingą tapatumo modelį, t. y. daugiadimensinį, teigdami, kad tapatumai nebūtinai prieštarauja vienas kitam, nes individai gali kombinuoti daugybinius tapatumus (*multiple identities*). Toks daugiadimensinis modelis kvestionuoja tautinio tapatumo, kaip nekintančio ir vienalyčio objekto, galimas slinktis, t. y. tautinio tapatumo traktavimas kaip konstruojamos trajektorijos. Pažymėtina tai, kad tapatumo konstravimo procesas nėra paprastas, atsitiktinis elgesio pakeitimas. Tai apima galias tapatumo modifikacijas, t. y. vertybių, įpročių, elgesio (Ward, 2006; Pawliuk, 1996). Tapatumas konstruojamas per vidinę ir išorinę dialektiką, kuri sąlygota socialinio pasaulio (Vertovec, 2001).

Tyrimo tikslas – išanalizuoti tautinio tapatumo slinktis postmodernioje visuomenėje.

Uždaviniai: konceptualizuoti tapatumo konstruktus šiuolaikinių teorijų kontekste; atskleisti tautinio tapatumo galimas slinktis.

Metodai: mokslinės literatūros analizė, metaanalizė.

Postmodernaus tapatumo konstrukto teorinės prielaidos

Tapatumo klausimais pradėta kalbėti 1950–1960 metais, kuomet E. Eriksonas pirmasis išpopuliarino sąvoką *tapatumo krizė*. Tapatumo tyrinėjimo pradžia siejama su psichoanalize, psichologija ir sociologija, tačiau šiandieniniuose moksliniuose tyrinėjimuose šis konceptas plačiai vartojamas socialiniuose ir humanitariniuose moksluose (Wrong, 2000). E. Eriksono požiūris tradicinis, apimantis as-

meninę individo tapatumo perspektyvą. Jo teorija individualistinė, tačiau neanalizuoja individų grupių ar socialinių tapatumų, apimančių lytį, etniškumą, seksualinę orientaciją. Tradicinės teorijos koncentruojasi ties individualia, asmenine tapatumo raidos teorija, ignoruodamos žmonių grupės egzistencinę dimensiją. Tačiau Derald Sue (2007) pasiūlė trišalę struktūrą, padedančią suvokti įvairialypes asmeninio tapatumo dimensijas. Jis numatė tris tapatumo lygius:

1. *Individualų* – tai yra individualių savybių dalijimasi su grupės nariais.
2. *Grupinį* – apimantį tokius komponentus: lytį, klasę, rasę, socioekonominį statusą, religiją, kultūrą ir pan.
3. *Universalių* – individai bendrai dalijasi patirtimi su visa žmonija.

Susirūpinimas tapatumo tyrimais išaugo 1980–1990 metais, kuomet pradėtos tyrinėti ne tik individualios, bet ir kolektyvinės tapatumų formos.

Dažnai tapatumas apibrėžiamas per binarinę poziciją: panašumo ir skirtingumo. Taigi, savajam tapatumui konstruoti yra dvi galimybės: 1) tapatumo konstravimas per panašumą su kitais grupės atstovais (Festinger, 1954); 2) arba per skirtumą nuo esamos grupės, t. y. žmogus įsisamonina save tik tiek, kiek jis skiriasi nuo kitų (Mc Guire, 1978). Vientiso, suderinto asmens tapatumo idėja svetima ir J. F. Lyotard (2010). Jo nuomone, žmogaus tapatumas keičiasi atsižvelgiant į situaciją, todėl individui būdingi įvairūs tapatumo aspektai. Susidurdamas su *kito kitioniškumu*, individas pradeda reflektuoti savąjį tapatumą, siekdamas pažvelgti, kiek panašus ar skirtingas su *kitu*.

Vadinasi, tapatumas gali būti traktuojamas kaip refleksyvusis projektas (Giddens, 2000), kai mes esame tokie, kokie esame, nes tokius save padarome. Šis darymo kelias numato tapatumo raidos trajektoriją nuo praeities iki numatomos ateities, kuriant dabartį. Pasak A. Giddens (2000), refleksyvumas yra nuolatinis ir viską apimantis. Tapatumas yra naratyvas, per kurį atsigrežiama į praeitį, kad numatytume ateitį ir kartu konstruotume dabartį.

Tačiau tam tikras dominuojantis kultūrinis diskursas gali rekonstruoti tapatumą nauju keliu, t. y. po hibridiškumo vėliava (Anthias, 2001). Hibridiški tapatumai gali būti išlaisvinantys ir transgresyvūs dėl to, kad meta iššūkius, peržengia senas ribas ir

pasiūlo trečiąją erdvę (*third place*) (Bhabha, 1990). Trečiosios erdvės pavyzdžiu galėtų būti lietuvių diaspora užsienyje, tarkime, Airijoje. Trečioji erdvė čia įvardijama kaip lietuvių ir Airijos kultūrų jungtis. Diasporinis tapatumas traktuotinas kaip užimantis kultūriškai sinkretišką trečiąją erdvę.

Hirbidiškumas, transnacionalizmas – šiuolaikinės kryptys, kurios kelia iššūkius fiksuotai kolektyvinei tapatumo idėjai, pvz., tautai. Kai analizuojamas hibridiškumas, dažniausiai jis suvokiamas globalizacijos perspektyvoje (Anthias, 2001). Hibridiškumo konceptas yra veikiamas postmodernizmo, postruktūralizmo teorijų ir reflektuoja tapatumo konstruktyvistinę koncepciją (Anthias, 2001, p. 621). Daugybiniai ir hibridiniai tapatumai – tai postruktūralistinės kultūros teorijos ir postmodernizmo ašis. Hibridiškumo teorija tapatumus traktuoja kaip besikeičiančius ir atsitiktinius / nenumatytus. Jaunimas dažniausiai yra centrinė hibridiškumo tapatumo tyrimo ašis, kadangi jaunimas suprantamas kaip esantis tarp dviejų kultūrų (Back, 2002). Kultūrinė hibridizacija nurodo į senų formų tirpymą ir naujų formų konstravimą. Ši reiškinį galima aptikti migracijos studijose, antropologijoje, sociologijoje, kultūros studijose (Anthias, 2001; Back, 2002; Nenderveen Pieterse, 2001).

Postmodernioji tapatumo teorija apima ir tapatumo derybų teoriją, pabrėžiančią tapatumo arba refleksyviojo „aš“ koncepciją, traktuojamą per aiškimo mechanizmą tarpkultūrinės komunikacijos procese (Ting-Toomey, 2005). Tapatumas yra refleksyvusis savęs išsivaizdavimo konstruktas, patirtinis, kuris konstruojamas per kultūrą ir tam tikras susidūrimo situacijas. Tapatumo derybų teorija apibrėžiama sąveikos procesu, kai individai nusako, reiškia, modifikuoja, kvestionuoja savo ir kitų tapatumus (Ting-Toomey, 2005).

Mervyn F. Bendle (2002) išskiria tokius tapatumo formavimo būdus: 1) per panašumą ir skirtinumą, įtraukiant socialinę, rasinę, etninę, lyties kategorijas; 2) per kontekstualumą, kai skiriasi kiekvieno socialinė situacija, suteikianti daugybinę patirtį; 3) per kultūrinės kategorijas, reflektuojant šiuolaikines tapatumo koncepcijas; 4) per kiekvieno „aš“ subjektyvųjį supratimo jausmą, pagrįstą vidinio gyvenimo; 5) asmenybės socialinės veiklos sąlygomis; 6) per „aš“ naratyvą, kuris suprantamas kaip pasakojimas, kas aš esu; 7) psichoanalitikos sąlygomis, kur tapatumas ir „aš“ suvokiamas kaip konstruojamas proto pasąmoninėmis struktūromis.

Tautinio tapatumo samprata ir slinktis šiuolaikinėje teorijoje ir praktikoje

Analizuojant tautinį tapatumą, svarbi takoskyra tarp *ethnos* ir *demos*. Ši takoskyra nurodo į

etninę-kultūrinę *ethnos* ir pilietinę-nacionalinę *demos* valstybės koncepciją. *Ethnos* yra nacionalinis tapatumas kaip etniškumas. Narystė įgyjama nuo gimimo. *Ethnos* charakterizuojamas kaip bendros kilmės, bendro kultūrinio paveldo suvokimas. *Demos* yra istoriškai įtvirtinta galios monopolija su iš anksto apibrėžta teritorija (Peters, 2002). Šiame pilietiniame variante tauta suvokiama kaip politinė bendruomenė (Peters, 2002). Praktikoje, bet kurios visuomenės tautinio tapatumo konstrukcija apima ir etnokultūrinius, ir pilietinius aspektus. Kalbant apie tautinį tapatumą, svarbu atpažinti nacionalizmo diskursą, kurio pagrindu buriasi tauta. Tautinio tapatumo aspektams nagrinėti galimi du keliai: tapatumas kaip nešališkas vystomas fenomenas, antra – remiantis nacionalizmu, tautiniu identitetu kaip biologine duotybe ar esencialiste išraiška.

Šiuolaikinio postmodernaus būvio sąlygomis, vykstant nuolatinei migracijai, kuriantis tinklų spekulytyviesiems diskursams, per vartotojiškumą, per medijuotą patyrimą, kinta tautinio tapatumo savivoka ir savikūros prielaidos. Todėl neabejotinai kyla klausimas, kiek įmanoma tautinio tapatumo, kaip biologinio ar esencialistinės išraiškos padarinio, sauga ir plėtra postmodernioje visuomenėje? Neabejotinai tautinio tapatumo konstruktas kinta. Kaip pažymi V. Rubavičius (2011), nacionalinė valstybė siejama su teritorija, todėl nacionalinis tapatumas tampa įteritorintas, tačiau šį įteritorinimo pobūdį keičia migracija, kurdama diasporinį tautinį tapatumą.

Mervyn F. Bendle (2002) istorinėje perspektyvoje išskiria keturias priežastis, turėjusias įtakos tapatumo krizei modernybės laikotarpiu:

1. Iki modernybės „Aš“ buvo suvokiamas kaip aiškus ir nekeliantis didelio susidomėjimo objektas. Tačiau XXI a. „Aš“ tapatumas tapo sudėtingas ir komplikotas objektas, kuris gali būti suvokiamas tik ekspertų dėka, pvz., psichoanalizės.
2. Modernioji sekuliarizacija pakeitė savęs realizavimo prioritetus, nelaukiant kažko kito būti patenkinamam.
3. Hierarchijų žlugimas, individualizmo ir socialinio mobilumo iškilimas, suteikė priėjimą prie naujų tapatumų kūrimo.
4. Nauja lanksti galimybė savęs raiškai: anksčiau tapatumas buvo traktuojamas kaip tvirtas, nekintantis, nuspėjamas socialinių struktūrų ir procesų. Visa tai pakeitė požiūris, kad tapatumas turi būti traktuojamas kaip besikeičiantis ir kaip nebaigtos paieškos.

Kitas svarbus aspektas, analizuojant tautinio tapatumo slinktį, švietimo sistema. Kokybinių tyrimų mokslininkai koncentruojasi ties vaikų ir paauglių tautinio tapatumo derybų klausimu, analizuoja jų priklausymo nacionalinei valstybei reikšmę

ir tautinių identifikacijų konstrukcijas per švietimo sistemą. Mokyklos pateikia kultūros „sukaulėjimą“ (*ossification of culture*). Jaunoji karta dažniausiai kitaip negu mokykla konstruoja tautiškumo sampratą, t. y. mokykla siekia iš kartos į kartą perduoti tautiškumo kaip esencializmo sampratą, klasikinį variantą, neatsižvelgdama, kad jaunimas ją konstruoja per šiuolaikinę prizmę. Jei mokyklos apeliuoja į tautinio tapatumo saugojimą ir plėtrą per lingvistinę kompetenciją ir praktiką, tai patys mokiniai nurodo į pop kultūros vartojimą – TV, muziką, forumus, filmus ir pan. Tapatumo puoselėjimas ir saugojimas mokyklose išreiškiamas dviem aspektais: kalbinį ir kultūrinį. Mokytojai mokyklas vertina kaip šaltinį, padedantį jaustis labiau tos tautos atstovu. Atlikti tyrimai, rodo, kad skirtingų kultūrinių ir etninių šaknų mokiniai, daro įtaką mokytojams, kurie susikoncentruoja ties mokiniais. Mokytojai vis dar priešinasi heterogeniškos klasės, diskriminuoja etniškai ir kultūriškai skirtingus mokinius ir siekia „idealią“ klasę, kuri, jų manymu, yra homogeniška. Dažnai tapatumas siejamas su kultūra, t. y. kultūros netekimas traktuojamas kaip tapatumo netekimas arba tapatumo krizė. Dažnai vadovėliuose pristatomas homogeniškas kultūros diskursas (klasikinės poemos, istorijos apie žymių žmonių gyvenimus) ir visa tai pateikiama kaip kolektyvinis solidarumas. Tačiau reikia atsižvelgti į tai, kad švietimo sistema nėra uždara erdvė ir į ją patenka mokiniai, kurie save identifikuoja ne tos tautos rėmuose. Todėl tapatumas turėtų būti traktuojamas ne kaip duotybė, tačiau kaip tam tikras konstruojamas objektas, kuris nuolatos gali būti reflektuojamas. Turi vykti derybos (*negotiation of identity*) dėl to, kas yra tautinis tapatumas. Reikėtų pažymėti tai, kad mokykla ir joje vykdoma švietimo politika yra nacionalinės politikos atspindys. Kaip teigia V. Rubavičius (2011), valstybė yra veiksminga švietimo sistemoje, kur gali skatinti nacionalinių bruožų tvirtinimą. Kiekviena švietimo sistema yra politinis kelias reikiamu būdu nusavinti diskursus su visais lydinčiais žinojimo pavidalais (Foucault, 1998). Kiekviena visuomenė kontroliuoja diskurso „gamybą“, per kurią formuojama tapatumo sampratą, kad galėtų ją valdyti, o kai diskursas tampa neparankus, jį pašalinti. Pasak M. Foucault (1998), tai daroma per įvairius draudimus, perskyrimus, atmetimus. Šiuo atveju tautinis tapatumas traktuojamas kaip didžiųjų diskursų kontroliuojamas objektas. Tačiau tapatumo konstravimas apima ir individualų lygmenį, kai individas pats gali daryti tam tikrus sprendimus. Svarbus ir heterogeniškos aplinkos buvimas. Tai iliustruoja bendras tarpgrupių tapatumo modelis (*the common ingroup identity model* (CIIM) (Gaertner and Dovidio 2000)), kuris nurodo į tarptautiškumo (*inter-ethnic*) kontakto svarbą ir draugystę. Vadovaujantis šia teorija tvirtina-

ma: kai kontaktuoja individai iš skirtingų socialinių grupių, jie rodo didesnę polinkį rekatégorizuoti savo tapatumus. Nevietinius tai skatina kontaktuoti ir draugauti su vietiniais, taip pat gali veikti tautinio tapatumo pakilimą. Tai gali sumažinti vietinių ir nevietinių socialinę įtampą. Taigi, globalizuotame pasaulyje neišvengiamai susiduriama su kitais, todėl neišvengiamas ir intersubjektyvumas, o per *kito* pažinimą, *kito* įgalinimą, individas keičia ir savąjį tapatumą. Dauguma migrantų turi daugybinius tapatumus, kurie svarbūs mokinio gerovei ir ugdymo(si) rezultatams (Phinney 2001; Modood 2005). Analizuojant tautinio tapatumo konceptą, svarbu pažvelgti į jo turinį. Pasak D. Antinienės (2011), individo tautinio tapatumo turinys, apibūdinimas kaip tautinė savimonė, gali būti labai platus. Jį sudaro priklausomybės tautai jausmas, tautos interesų, kultūros supratimas, kalbos mokėjimas, gyvenamoji vieta. Taip pat svarbus savosios tautos ir kitų tautų pažinimas ir vertinimas. Tapatumo įvairovę lemia tai, ar asmuo priklauso tautai, ar tik norėtų jai priklausyti (Blank, 1997). Todėl tapatumas yra daugiadimensinė nuostatų sistema, kuri vienaip ar kitaip yra veikiamą globalizuoto patyrimo.

Išvados

1. Postmodernusis tapatumo konstruktas, oponuodamas esencialistinei tapatumo teorijai, tapatumą traktuoja kaip daugybinių, multidimensinių, fragmentišką objektą.
2. Postmodernizmas parodo perėjimą nuo vienadimensinio tapatumo modelio prie daugiadimensinio, kuomet šalia turimo tapatumo jungiasi subtapatumai. Dėl to kuriasi hibridiniai tapatumai, brikoliažinės kultūros.
3. Tautinio tapatumo sauga ir plėtra priklauso nuo vykdomos nacionalinės politikos, kuri reiškiasi per disciplinuojančiomis praktikomis, švietimo turiniu ir jo kontrole.
4. Tautinio tapatumo slinkty vyksta per migraciją, per vartotojiškumą, taip pat medijuotą patyrimą, kuriantis diasporiniams ryšiams. Tai traktuotina kaip trečioji erdvė. Kuriantis tinklų spekuliatyviems diskursams, individas gauna apmokytų ekspertų pagalbą, problemų įveikai.

Literatūra

1. Anthias F., 2001, New hybridities, old concepts: the limits of 'culture'. *Ethnic and Racial Studies*. Nr. 24 (4). P. 619–641.
2. Antinienė D., 2011, *Lietuvos jaunimo tautinis tapatumas*. Kaunas: Technologija.
3. Back L., 2002, The fact of hybridity: youth, ethnicity, and racism', in David Theo Goldberg and John Solomos (eds.), *A Companion to Ethnic and Racial Studies*. Malden, MA: Blackwell.

4. Bhabha H., 1990, *Nation and narration*. London: Routledge.
5. Derald W. S., 2007, *Counseling the Culturally Diverse: Theory and Practice*.
6. Festinger L., 1954, *A theory of social comparison processes*. *Human relations*.
7. Foucault M., 1998, *Disciplinuoti ir bausti*. Vilnius: Baltos lankos.
8. Gaertner S. L., Dovidio J. F., 2000, *Reducing Intergroup Bias: The Common Ingroup Identity Model*. Philadelphia, PA: Psychology Press.
9. Giddens A., 2000, *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai.
10. Hutnik N., 1991, *Ethnic Minority Identity: A Social Psychological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
11. Lyotard J. F., 2010, *Postmodernusis būvis: ataskaita apie žinojimą*. Vilnius: Baltos lankos.
12. Mc Guire W. J., Padaver-Singer A., 1978, Trait Salience in the Spontaneous Self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*.
13. Mervyn F. Bendle, 2002, The crisis of 'identity' in high modernity. *The British Journal of Sociology*. Vol. 53. Issue 1. P. 1–18.
14. Peters B., 2002, A new look at "national identity": how should we think about "collective" or "national identities"? Are there two types of national identities? Does Germany have an ethnic identity, and is it different? *European Journal of Sociology*. No. 43 (1). P. 3–32.
15. Phinney J., 2001, Ethnic identity, immigration, and well-being: an interactional perspective'. *Journal of Social Issues*. Vol. 57. P. 493–510
16. Rubavičius V., 2011, Nacionalinis tapatumas medių aplinkoje. *Nacionalinis tapatumas medių kultūroje*. Vilnius: Kitos knygos. P. 15–27.
17. Ting-Toomey S., 2005, Identity Negotiation Theory: Crossing Cultural Boundaries. In B. William Gudykunst (Ed.), *Theorizing About Intercultural Communication*. Sage Publications.
18. Vertovec S., 2001, Transnationalism and identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. No. 27 (4). P. 573–582.
19. Ward C., 2006, Acculturation, identity and adaptation in dual heritage adolescents. *International Journal of Intercultural Relations*. No. 30 (2). P. 243–259.
20. Wrong D., 2000, Adversarial Identities and Multiculturalism. *Society*. No. 37 (2). P. 10–18.

THE SLIPPING OF THE NATIONAL IDENTITY IN THE POSTMODERN SOCIETY

Lina Garšvė

Summary

The article analyses the construct of identity in the postmodern perspective. In the postmodern society, identity is treated as a multiple, fluid, fragmented, hybrid object. The one-dimensional essentialistic model that existed for a long time was replaced by a multi-dimensional model, by stating that identities are not necessarily in the conflict with each other because individuals can combine multiple identities. The article reveals that the contemporary postmodern life conditions, through continuous migration, creation of speculative networks discourses, consumerism, mediated experiences changed the understanding and creation of the national identity. The dominant cultural discourse can reconstruct the identity in the new way, under hybridity conditions. It is shown that hybrid identities can be liberating and transgressive because they challenge boundaries and propose the third space. The diaspora identity is to be treated as occupying the aculturally syncretic third space and changing the concept of the national identity.

Key words: national identity, hybrid identity, postmodernism, diaspora identity.

TAUTINIO TAPATUMO SLINKTYS POSTMODERNIOJE VISUOMENĖJE

Lina Garšvė

Santrauka

Postmodernioje visuomenėje tapatumas traktuojamas kaip konstruojamas, daugybinis, tekantis, fragmentiškas, hibridiškas objektas. Ilgą laiką egzistavusį vienadimensinį esencialistinį tapatumo modelį pakeitė daugiadimensinis, nu-

rodantis, kad tapatumai nebūtinai prieštarauja vienas kitam, nes individai gali kombinuoti daugybinius tapatumus. Toks daugiadimensinis modelis kvestionuoja tautinio tapatumo, kaip nekintančio ir vienalyčio objekto, galimas slinktis, t. y. tautinio tapatumo traktavimas kaip konstruojamos trajektorijos. Straipsnyje atskleidžiama, kad šiuolaikinio postmodernaus būvio sąlygomis, vykstant nuolatinei migracijai, kuriantis tinklų spekuliatyviesiems diskursams, per vartotojiškumą, per medijuotą patyrimą kinta tautinio tapatumo savivoka ir savikūros prielaidos. Dominuojantis kultūrinis diskursas gali rekonstruoti tapatumą nauju keliu, t. y. hibridiškumo sąlygomis. Parodoma, kad hibridiški tapatumai gali būti išlaisvinantys ir transgresyvūs. Jie meta iššūkius ir peržengia senas ribas, pasiūlo trečiąją erdvę. Diasporinis tapatumas traktuotinas kaip užimantis kultūriškai sinkretišką trečiąją erdvę bei keičiantis tautinio tapatumo sampratą.

Prasminiai žodžiai: tautinis tapatumas, hibridiškas tapatumas, postmodernizmas, diasporinis tapatumas.

Įteikta 2012-11-07